

РУСКО-БЪЛГАРСКИ ПАРАЛЕЛИ ПРИ ПРЕВОДА НА ЛЕКСИКАТА СЪС ЗНАЧЕНИЕ ‘РАЗДЕЛЯНЕ’ (ВЪРХУ МАТЕРИАЛИ ОТ ПАРАЛЕЛНИЯ ДВУЕЗИЧЕН КОРПУС)¹

ИРИНА А. СЕДАКОВА

ИНСТИТУТ ПО СЛАВЯНОЗНАНИЕ, РУСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ised@mail.ru

Статията цели да верифицира резултатите на авторските изследвания на семантиката, семиотиката и прагматиката на лексиката със значение ‘раздяла’ по материали от руско-българския паралелен корпус. Анализът потвърждава, че най-честата и трайна двойка са руските деривати от *sta-* и българските думи от *děl-*. Описват се думите, означаващи семиотичната ситуация на раздяла, като ‘сбогуване’ и ‘разлъка’ (глаголите за движение, физическо разсичане, отсъствие на визуален контакт) в езика на оригинала и в езика на превода. Очертана е спецификата на българските и руските етикетни формули, така както те фигурират в корпуса.

Ключови думи: корпусна лингвистика; семиотика; превод; лексика със значение ‘раздяла’; български език; руски език

RUSSIAN-BULGARIAN PARALLELS IN THE TRANSLATIONS OF THE LEXIS DENOTING ‘SEPARATION’ (BASED ON MATERIAL FROM THE PARALLEL BILINGUAL CORPUS)

IRINA A. SEDAKOVA

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES, RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES
ised@mail.ru

The paper aims to verify the results of the author’s previous studies of the semantics, semiotics and usage of the lexis denoting ‘separation’ in Russian and Bulgarian languages on the materials of the parallel corpus. The analysis confirms that the most frequent equivalent pair is the Russian lexis, originating from *sta-* and the Bulgarian lexis from *děl-*. The words depicting the semiotics of separation and being apart (verbs of motion, of physical splitting, lack of sight contact, etc.) in the target language and the original language are characterized. The specific of the Bulgarian and Russian etiquette formulae as they appear in the corpus are outlined.

Keywords: corpus linguistics, semiotics, translation, lexis denoting ‘separation’, Bulgarian language, Russian language

Увод

Интересът ми към българската диалектология и лексикология идва от моя учител академик Тодор Бояджиев. Благодарна съм му за тази научна насока, както и за знанията, които той е дал на нас, неговите ученици в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“, през 70-те години на XX век, когато още не беше професор. През следващите години ние непрекъснато бяхме в научен контакт, а неговите съвети и знания подпомагаха и моето лично развитие, и развитието на българистиката в Русия и в чужбина.

Темата за прощаването и раздялата е в центъра на моя изследователски интерес от две десетилетия. Като етнолингвист аз анализирах лексиката, семантиката и семиотиката на ритуалните изпращания и разлъки, в това число и отделянето на бебето от майката (Седакова/Sedakova 2004, 2013), знаковия статус на етикетните формули за сбогуване (Седакова/Sedakova 2018); специално внимание отделих на съпоставителните процеси в развитието на общославянските основи *děl-*, *lõč-*, *sta-* в съвременния руски и български език (Седакова/Sedakova 2021).

Тази статия си поставя няколко изследователски задачи и се базира върху материал от руско-българският паралелен корпус (по-нататък РБПК). Първо, получените теоретични изводи (Седакова/Sedakova 2021) ще бъдат верифицирани върху преводните материали, като ще бъдат уточнени двойките съответствия на дериватите от *děl-*, *lõč-*, *sta-* в двата езика. Допълнително ще бъдат сравнени руско-българските еквиваленти на дериватите от *prost-* и *bog-* със значение ‘раздяла’. Второ, ще бъдат демонстрирани редица преводачески стратегии при предаване на ситуацията за разделяне и разлъка в семиотичен план. И накрая, ще бъде отделено внимание на речевите формули за сбогуване в РБПК. В центъра на вниманието ни е раздялата на хората, но прощаването с предмети, места, абстрактни понятия и др. също ще бъде накратко разгледано.

Статията не цели да оценява качеството на превода, в нея се съдържа само анализ на лингвистични факти.

1. Еквиваленти на *děl-*, *lõč-*, *sta-*, *prost-* и *bog-* в преводните текстове

1.0. РБПК съдържа общо 53 текста с 5 159 914 думи, като авторите на произведенията са от XIX, XX и XXI век: българските писатели Иван Вазов, Димитър Димов, Павел Вежинов, Андрей Гуляшки, Вера Мутафчиева, Богомил Райнов и др.; руските писатели А. Н. Островски, И. С. Тургенев, Ф. М. Достоевски, М. Булгаков, Ч. Айтматов, Б. Акунин, А. Стругацки и Б. Стругацки и др.

За нашия анализ е важно, че този корпус включва само художествена проза, което предполага определени трансформации при превод, като ни дава възможност да разширим нашето езиковедско изследване и да очертаем знаковата същност на ситуацията на раздялата и допълнителната лексика за нейното обозначаване. Лексиката на тези текстове е книжовна и сти-

листично маркирана, като диалектна и фолклорна лексика в тях не се използва с изключение на няколко исторически произведения, в които присъстват остарели и регионални думи. Последното влияе върху факта, че в тази статия няма лексика със семантическия потенциал в корените, който е случайно се проявява в различни езикови страти, но не се е развил пълноценно в книжовните езици (Седакова/Sedakova 2021: 19, 21).

Анализът се провежда в две насоки – от руски към български и от български към руски; съответно се дават примери от превода в двете посоки. Първият вектор предполага търсене по следните леми: *растатъся* (123 – тук и по-нататък в скоби се дава количеството примери в корпуса), *растватъся* (56), *раствание* (9), *разлучатъ* (4), *разлучатъся* (9), *разлучитъ* (4), *разлучитъся* (4), *разлука* (45). Вторият вектор налага търсенето по следните леми: *раздяла* (125), *разделям* (117), *разлъка* (2), *разлъчвам* (0), *разлъча* (1). Удължихме тази редица с дериватите от *prost-* и *bog-*, защото те са редовни „участници“ в описанието на ситуацията на раздялата: рус. *проститъся* (70), *прощатъся* (82), *прощание* (49), *прощанъе* (29) и бълг. *прощаване* (10), *прощавам* се (от които 32 примера имат значение ‘разделям се’, а не ‘извинявам се’), *простя* се (14), *сбогувам* се (112), *сбогуване* (44). Вербалните формули, произнасяни при раздяла – рус. *прощай* (109), *прощайте* (58) и бълг. *сбогом* (139), *прощавай* (22), *прощавайте* (16) и редица други, ще бъдат описани долу.

Когато анализираме, много е важно да се следи в коя посока върви преводът, кой език е оригинален (изходен език, по-нататък ИЕ) и кой е реципиентът (преводен език, по-нататък ПЕ), защото по такъв начин се виждат преводаческите стратегии и се очертава целият речник на ‘раздяла’.

1.1. *Sta-* Материалите в РБПК потвърждават нашия извод (Седакова/ Sedakova 2021), че в съвременния български език дериватите от *sta-*, за разлика от руския език, не се използват в значението ‘разделям се’, като в това значение най-често се използват дериватите от *děl-*. Глаголните двойки, които излизат в корпуса при търсене на руските деривати от *sta-* (*растватъся*, *растатъся*), демонстрират трайни връзки: рус. глагол от *sta-* в ИЕ последователно дава в ЕП български еквиваленти *děl-* и такива двойки преобладават:

Рус. – Ну... – А когда вы **расстались**? – Я на часы не смотрела.

Бълг. – *Ами да...* – А кога **се разделихте** с тях? – Не съм си гледала часовника [Татяна Полякова. Миллионерша желает познакомиться (2002) | Татяна Полякова. Миллионерша търси запознанство (Ива Митева, 2004)].

1.2. *Děl-* Обратно на казаното горе, в материалите от РБПК основата *děl-* в руския език няма деривати със значението ‘раздяла’, което потвърждава извода ни, че тази основа, за разлика от българския език, не е продуктивна за образуване на думи със съответната семантика (Седакова/Sedakova 2021). Българските деривати от *děl-* са много честотни и примерите са многобройни. Ако направим търсене по лемите *разделя*, *разделям*, ще се убедим,

че двойката деривати (бълг. *děl-* и рус. *sta-*) е най-устойчивата при превода от български на руски, както при вектора търсене по руските леми от *-sta*. Срв. глаголи:

Бълг. **Разделяме се** с Райман късно през нощта пред вратите на хотела.
Рус. Мы **расстаемся** с Райманом поздно ночью у входа в отель [Богомил Ращо по-хубаво от лошото време (1971) | Богомил Райнов. Что может быть лучше плохой погоды? (А. Собкович, 1974)].

Когато търсим по лемата *раздяла*, получаваме 30 примера, в които българският служи като ИЕ. Сред тях се срещат 10 примера с *расставание*, още 10 примера дават граматически трансформиран превод с глагол *расставаться*. В останалите 10 текста преводачите използват руските съществителни *разлука*, *разрыв* и глагола *прощаться*.

1.3. Лрѣ- Дериватите от *лрѣ-* се срещат предимно в руските текстове по редица причини (Седакова/Sedakova 2021: 21–22). Прекият еквивалент на българския глагол *разделям/разделя* не се образува от възвратния глагол *расставаться*, **расставать* (**расставлять*) в руския книжовен език. Такова значение има глаголят *разлучить*, чието съответствие е тъкмо *разделя* (това засилва честотата на дериватите от *děl-* в РБПК). Именно такива съответствия намираме в преводи от руски на български, а и от български на руски.

Както беше отбелязано по-горе, РБПК включва само художествена проза и българските деривати от *лрѣ-*, които са маркирани като поетическа или фолклорна лексика (РБЕ/RBE, РСБКЕ/RSBKE), в преводите от руски се използват ограничено. Глаголната лексика в ИЕ и ЕП е представена с еднокоренната двойка само с един пример от В. Мутафчиева:

Бълг. Не можех да му кажа, че ще бъдем **разлъчени** още при първата смяна на конете, че аз ще се върна в Сасенаж...

Рус. Я не могла сказать ему, что нас **разлучат** при первой же смене лошадей, что я возвращусь в Сасенаж... [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

Българското съществително *разлъка* се среща два пъти, но в едно и също изречение в превода на произведението на Ч. Айтматов.

Рус. ... изведаль ли, что есть **разлука** и что **разлука** тяжка, как тяжело на себя взвалить гору...

Бълг. ... и знаеш ли ти що е **разлъка**, и че **разлъката** тегне като камък на душата ... [Чингиз Айтматов. Плаха (1987) | Чингиз Айтматов. Голгота (Минка Златанова, 1989)].

Руското *разлука* за разлика от българското *разлъка* не е маркирано като поетическо или народно и в РБПК има впечатляващите 48 примера. За руското *разлука* в български преводи най-често се използва неутралното *раздяла*:

Рус. Они смотрели друг на друга в первый раз после шестилетней или семилетней **разлуки**.

Бълг. Те се гледаха един друг за първи път след шест или седемгодишна **раздяла** [Борис Полевой. Повесть о настоящем человеке (1946) | Борис Полевой. Повесть за истинския човек (Кирила Георгиева, 1980)].

1.4. Prost- В РБПК и в двата езика освен дериватите от трите горепосочени основи често се срещат деривати от *prost-*. Дериватите от тази основа се различават граматически и семантически в руския и българския език (Седакова/Sedakova 2004). Рус. *простить*, *прощать* означават само ‘да извиня някого’ с изключение на императива *прощай*, *прощайте* ‘сбогом’. В български *прости* и *прощавай* изразяват и молба за извинение, и формулата за сбогуването.

Семантиката на българските глаголи *прощавам се*, *простя се* описва ситуацията на раздяла с посочване на словесно и жестово поведение, емоции и чувства: ‘Разделям се за дълго с някого при тръгване, заминаване на път и под. чрез ръкуване, прегръщане и размяна на думи за благодарност, признателност, обич, извинения и благопожелания; сбогувам се’ (РБЕ/РБЕ).

РБПК показва, че руските глаголи *проститься/прощаться* и бълг. *простя се/прощавам се* образуват трайна двойка (17 от 82) и редовно се използват като еквиваленти в превода на художествена литература.

Бълг. Но всички са се **прощавали** – с близките си, с горчивите си надежди.
Рус. Но все **прощались** – с близкими, с горькими своими надеждами [Павел Вежинов. Измерения (1973) | Павел Вежинов. Измерения (Л. Лихачева, 1981)].

Преобладават обаче българските еквиваленти *сбогувам се*, *сбогуване* (41) и пет случая дават дериватите от *děl-* (*раздяла*, *разделям се*).

В преводните текстове руското съществително *прощание* (35), *прощанье* (29) също най-редовно дава българските *сбогуване*, *сбогувам се*, *за сбогом*, след които идва *раздяла*, *разделям се* и най-рядко се използват *прощаване*, *простя се*. Съответно при превода от български в еквивалентите на *прощание*, *прощанье* доминират лексемите *сбогуване*, *сбогувам се*. Срещат се няколко случая на употреба на *прощаване* (и диал. *прощавка* в текста на Иван Вазов), *простя се*, както и единичното *раздяла*.

И така, българските деривати от *bog-* преобладават в преводите на дериватите от руските словообразования от *prost-*. В руски няма еднокоренна глаголна лексика, подобие на *сбогувам се*, която да означава ‘прощавам се на тръгване’ (БТР/ВТР: 901). Лексемата *сбогом* е „лексикализирана синтагма Съ богомъ ‘заедно с Бога’, елипса от ‘Вървете, останете заедно с Бога’, т.е. семантично съответстващо ‘Бог да ви пази (закриля)’“ (БЕР/ВЕР 6: 529). В руския език такова срастване и преосмисляне не е станало и с *Богом*, което буквално означава ‘заедно с Бога’, прагматически се използва като добро пожелаване не само при сбогуване, но и за подкрепа, своего рода благославяне при тежка работа, изпит и за различни начинания.

2. Семиотическа ситуация на раздяла и преводаческите стратегии

2.0. Концептът ‘раздяла’ очертава две основни семиотични ситуации. Ако използваме определението на самата дума *раздяла*, те ще изглеждат така: 1. В съчет. с предл. *на*: времето, когато става разделянето; на сбогуване; 2. Разделяне с близък човек, разлъка.

В преводите и двете ситуации на *раздяла*₁ и *раздяла*₂ се описват с думи, чиято семантика съответства на семиотиката на обстоятелствата. *Раздялата*₁ е отдалечаване, развеждане, раздвояване, разминаване, напускане и това е важно за сравнителния анализ на българската и руската лексика, описваща тези ситуации с лексикална и контекстуална замяна. В центъра на вниманието тука ще са преводни двойки еквиваленти, в които единият от двата езика съдържа дериват от *děl-, loč-, sta-, prost-, bog-*, а другият език дава друга лексема или друг израз, семиотически описващ ситуацията.

2.1. Ще започнем с *раздяла*₁ и с традиционната преводаческа практика, която се състои в предаването на един израз в ИЕ с негативни конструкции с антонимична лексика в ЕП. В нашия материал срещаме няколко случая, когато руският глагол с отрицание *не разлучал* се превежда с адвербиално-глаголната конструкция *заедно слагаше*. Глаголът *слагам* означава физическо действие ‘турям, поставям’ (БТР/ВТР: 934), което в преносна употреба може да се използва за лица като типичен семантичен развой на лексиката на *раздялата*. Това съответства на виждането на първата ситуация на *раздялата* като физическо разделяне, срв. бълг. *разделям* в първо и второ значение: 1. ‘Деля, правя нещо на части, дялове’ и 2. ‘Деля някакво мнозинство от хора на групи, класове, части’ (РБЕ/РВЕ), а наречието *заедно* е антоним на девербатива *разделени*.

Рус. Бригадир никога их и **не разлучал**.

Болг. Бригадирът все **заедно ги слагаше** [Александр Солженицын. Один день Ивана Денисовича (1961) | Александър Солженицын. Един ден на Иван Денисович (Венцел Райчев, 1900)].

Семиотичната интерпретация на *раздялата* като прощаване използва концепта *край* като прекъсване на нещо, на престой, на съвместния живот и др., затова прощаването може да е обозначено с темпоралното наречие *накрая*, което имплицира предстоящата *раздяла*:

Рус. На **прощание** казал: „Ты на окошко поглядывай. Если появится – звони“.

Бълг. **Накрая** каза: „Дебни го през прозореца. Ако се появи – звънкаш“ [Борис Акунин. Ф. М. (2006) | Борис Акунин. Ф. М. (2007)].

Същият знаков аспект на ситуацията на *раздялата* се предава с помощта на прилагателното *последен*, като преводът му на руски очертава момента преди прощаването.

Бълг. – Дойдох да поднеса **последни** благодарности на Ваша светост за гостоприемството му.

Рус. – Я пришел, чтобы **на прощание** принести свою благодарность вашему преосвященству за оказанное мне гостеприимство [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

Раздялата като знакова ситуация на прощаване предвижда заминаване, разотиване, затова в преводите се използват глаголи за движение: бълг. *отивам, заминавам си, напускам* и др. В повечето случаи те съответстват на руския глагол *расставаться*, който се използва за раздялата и с хора, и с предмети, градове и др.:

Бълг. Така **напуснаха** Стамбул или света редица везири и валии, а други се простиха със своите високи звания.

Рус. Пришлось **расстаться** со Стамбулом или с жизнью многим визирям и правителям вилайетов, другим же – распроститься со своими высокими званиями [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

Тази ситуация, подходяща и за раздяла₁, и за раздяла₂, добре се очертава в следния цитат, където при раздяла единият остава, а другият тръгва.

Рус. „В **разлуке** три четвърти горя берет себе *остающийся*, *уходящий* же уносит всего одну четверть“.

Бълг. „При **раздяла** три четвърти от мъката се пада на този, който остава, а който заминава, взема само една четвърт.“ [Леонид Соловьев. Очарованный принц. Вторая повесть о Ходже Насреддине (1954) | Леонид Соловьев. Повесть за Настрадаин Ходжа. Книга втора. Омагьосаният принц (Иван Костов, Райчо Русев, 1983)].

Малко трансформирана, ситуацията се описва с еднокоренния глагол *оставям* и също означава 'раздяла' (рус. *расстаться*):

Бълг. Ах, Бойчо, Бойчо, недей веке умира, за бога; няма да **те оставя**... искам да бъда все при тебе...

Рус. Ах, Бойчо, Бойчо, пожалуйста, больше не умирай! Теперь я с тобой ни за что не **расстанусь**... Хочу быть всегда с тобой... [Иван Вазов. Под игото (1888) | Иван Вазов. Под игом (М. Клягина-Кондратьева, В. Володин, Я. Слоним, 1970)].

Ситуацията на прощаването включва момента на изпращането, затова българското *отпратя* получава руско съответствие *расстаться* и обратно: бълг. *отпратя* се превежда с руското *расстаться*.

Бълг. Струваше ми се страшно да **ги отпратим без сбогом**.

Рус. Мне казалось немислимым **расстаться** с ними, не простившись [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

В комплексната ситуация на раздяла₁ влиза концептът на пътя и пътуването. Руският израз *на дорогу* означава 'перед отправлением в путешествие, перед расставанием' (Ушаков/Ushakov 1935–1940). Както виждаме, *на дорогу* в българския превод се предава с *раздяла*, а действието на благославянето, типично за руския исторически етикет, липсва.

Рус. Корней шагаєт за ним следом, и оба они молчат – видно, все уже сказано, остается только руки пожать или, как у них здесь принято, обняться и **на дорогу благословить**.

Бълг. Корней върви след него и двамата мълчат – явно всичко вече е казано, остава само да си стиснат ръцете, или както е прието при тях, да се прегърнат на **раздяла** [А. Н. Стругацкий, Б. Н. Стругацкий. Парень из преисподней (1974) | Аркадий Стругацки, Борис Стругацки. Човекът от преизподнята (Маргарита Златарова, 1997)].

Отделна група представя многобройната лексика, която обслужва ситуацията на раздялата на двойка любими и/или съпрузи. И в руски, и в български паралелно на глаголите за раздяла и прощаване се използват глаголи за движение: бълг. *разминавам се* ‘Не стигам до трайни взаимоотношения или съвместен живот с някого, въпреки че в определен момент това е било възможно или желано’ (БЕР/BER), срв. също и рус. *разойтись* (*разошлась*) като еквивалент на бълг. *раздели се*.

Рус. Вы можете мне сказать, что она еще и замуж-то не вышла, что еще очень далеко то время, когда она может **разойтись** с мужем.

Бълг. Можете да ми кажете, че тя, дето се вика, още не се е омъжила, че още е далеч времето, когато може да **се раздели** с мъжа си [А. Н. Островский. Бесприданница (1878) | Александър Островски. Без зестра (Борис Мисирков, 1973)].

Същата корелация на рус. *разойтись* и бълг. *раздяла се* запазва от преводача на известния руски романс (автор Б. Прозоровский, 1927):

Рус. – „Мы странно встретились и странно **разойдемся**“, – пробормотал Борис. – Ну, садись.

Болг. – „Бе странна срещата ни, странна ще е нашата **раздяла**“ – промърмори Борис. – Хайде, сядай [Анатолий Рыбаков. Дети Арбата (1966–1983) | Анатолий Рыбаков. Децата на Арбат (Здравка Петрова, 1988)].

Прекъсването на любовните отношения се описва в българския език като раздяла, докато в руския се използват глаголите на физиологичното разделяне и девербативи (*разсека*, *разрив*), употребени в преносен смисъл:

Рус. В общем, предложение понравилось Шароку. И с Леной **разрушается** само собой.

Бълг. С една дума предложението хареса на Шарок. И с Лена **раздялата** ще дойде от само себе си [Анатолий Рыбаков. Дети Арбата (1966–1983) | Анатолий Рыбаков. Децата на Арбат (Здравка Петрова, 1988)].

Бълг. И дори станаха по-естествени, отколкото преди **раздялата**.

Рус. И стали даже естественней, чем были до **разрыва** [Павел Вежинов. Нощем с белите коне (1975) | Павел Вежинов. Нощю на белых конях (Л. Лихачева, 1978)].

Ритуалното прощаване диктува своя лексикон. Прощаването с покойния в руския език се описва с устойчивото словосъчетание *последнее целование*

(Седакова/Sedakova 2009: 313), затова типичният български израз *последното прощавай* се предава точно по този начин. Бълг. *прощавай* включва и молба за извинение – важна част на ритуала, и собствено прощаване (Вакарелски/Vakarelski 1990: 76). Такова съчетаване на семантиката в една лексема няма в руски, затова се изисква използване на рус. *проститься* в началото на изречението и описание на част от ритуала с целуването накрая.

Бълг. Щом получи това известие, за което се надяваше, тя побърза да иде **да целуне** своята приятелка Лалка, поминала се тая нощ, и **да каже последното прощавай**.

Рус. Услышав эту долгожданную весть, Рада поспешила пойти **проститься** со своей подругой Лалкой, скончавшейся этой ночью, и **отдать ей последнее целование** [Иван Вазов. Под игото (1888) | Иван Вазов. Под игом (М. Клягина-Кондратьева, В. Володин, Я. Слоним, 1970)].

Традиционният мироглед и клишираното му описание играят важна роля в избора на израза в ЕП. Така рус. *душа расстаётся с телом* се превежда на български като *душата отлита от тялото* в съответствие с народната представа, че душата е хвърката и може да приема вида на насекомо като мушица, пчела и др. (Барболова и др./Barbolova i dr. 2018: 96; Вакарелски/Vakarelski 1990: 31).

Рус. Почему ты лежишь здесь и стонешь так жалобно, словно твоя **душа расстаётся** с телом?

Бълг. Защо лежиш тук и охкаш така жално, сякаш **душата ти отлита от тялото**? [Леонид Соловьев. Очарованный принц. Вторая повесть о Ходже Насреддине (1954) | Леонид Соловьев. Повест за Настрадаин Ходжа. Книга втора. Омагьосаният принц (Иван Костов, Райчо Русев, 1983)].

РБПК съдържа доста случаи на стилистично вариране. Така бълг. *Изпроводяк* според РБЕ е разговорно, но на руски се превежда с неутрално *прощание*.

Бълг. Може би аз съм отварял вече дума за това по друг повод сигурно, но **на изпроводяк** човек или забравя „най-важното“, или го казва по два пъти и три пъти, без да усети.

Рус. Может быть, я уже заводил разговор об этом, по другому поводу, правда, но обыкновенно при **прощании** либо забываешь сказать „самое важное“, либо, сам того не замечая, говоришь о нем дважды, трижды [Андрей Гуляшки. Последното приключение на Авакум Захов (1975) | Андрей Гуляшки. Последнее приключение Авакума Захова (1979)].

Същото става и с превода на българското деепричастие от глагола (разг.) *зарязвам*, който в трето значение се описва като ‘внезапно напускам, отивам си някъде... Изоставям някого’ (РБЕ/РВЕ), а в руски се избира неутралният еквивалент *расставившись*.

Бълг. ...кралят ми трябваше да се върне във Франция, **зарязвайки** своите честолюбиви надежди, да се върне, откъдето е тръгнал.

Рус. ...моему королю пришлось вернуться во Францию, **расставшись** со своими честолюбивыми надеждами, вернуться к тому, с чего он начал [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

Контекстът играе важна роля при превода, понякога той налага разширяване (като в случая долу информацията за превозното средство в ЕП се елиминира) на общата семантика в ЕП.

Бълг. – Селджук хатун – прегърна ме Джем, **преди да се кача в колата**, – всичките ми мисли ще те съпровождат.

Рус. – Сельджук-хатун, – сказал Джем, обнимая меня на **прощание**, – мысленно я буду рядом с тобой! [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)].

В някои случаи семантиката се стеснява и се използва специална лексика, което обаче не винаги е правомерно. Рус. *расстаться* означава ‘разделям се’ и имлицира инициативата на „разделящия се“, докато *отлъчвам* предполага изключително решението на друго лице независимо от желанието на отлъчения. В ЕП глаголът не се съчетава с контекста, където се посочва, че героят сам напуска семинарията, тоест инициативата е негова.

Рус. ... он пытался найти подступы к осуществлению этого возвышенного намерения и теперь понимал, что, уйдя из семинарии, **расставшись** с официальной церковью, в душе он оставался проповедником...

Бълг. ...той се мъчеше да намери начин за осъществяването на това възвишено намерение. И сега осъзнаваше, че дори след напускането на семинарията и **отлъчването** му от официалната църква в душата си бе останал проповедник... [Чингиз Айтматов. Плаха (1987) | Чингиз Айтматов. Голгота (Минка Златанова, 1989)].

2.2. Раздяла₂ се тълкува като ‘време, прекарано далеч от близки’ (РСБКЕ/RSBKE: 32). Осъзнаването на ситуацията на разлъка като невъзможност за виждане дава такава двойка съответствия, когато българското страдателно причастие от *виждам* с отрицание се превежда на руски с *раздяла*.

Бълг. – Чакай, аз не съм достоен да ми целунеш ръка – извика просълзен игуменът и като обви с двете си ръце врата му, целува го горещо по устата, както баща целува своя **отдавна невиден** син.

Рус. – Не надо, не целуй, недостоин я этого! – воскликнул игумен, прослезившись, и, обняв Кралича, горячо поцеловал его, как отец сына после долгой **разлуки** [Иван Вазов. Под игото (1888) | Иван Вазов. Под игом (М. Клягина-Кондратьева, В. Володин, Я. Слоним, 1970)].

Същата актуализация на визуалния контакт имаме и при превод на българското *раздяла* като *не виделись* в руски:

Бълг. Знам отлично за какво ме пита, но не мога да преглътна тоя служебен тон подир цяла година **раздяла** и в един миг, когато по пустата следобедна улица няма жива душа.

Рус. Я прекрасно понимаю, о чем он спрашивает, только никак не могу смириться с этим официальным тоном, после того как мы целый год **не виделись**, к тому же в эту послеполуночную пору, когда на улице живой души не видать [Богомил Райнов. Няма нищо по-хубаво от лошото време (1971) | Богомил Райнов. Что может быть лучше плохой погоды? (А. Собокович, 1974)].

Отсъствието на един от двамата актьори е още един начин на интерпретация на ситуацията на раздялата, затова в руския превод се появява *разлука*.

Бълг. Или **отсъствието** на Елена щеше да го заболи постепенно?

Рус. Либо же боль от **разлуки** с Еленой постепенно давала о себе знать? [Вера Мутафчиева. Случаят Джем (1966–1967) | Вера Мутафчиева. Дело султана Джема (М. Михелевич, 1973)]

2.3. Наред с лексикалните трансформации в преводите се използват и граматически трансформации, които отразяват различията в синтаксиса на двата славянски езика. Най-традиционният прием е глаголът да се превежда с номинативна конструкция, и обратно:

Бълг. – Не, не, ти захвани от началото: откак се разби четата ни и от нашата **раздяла**.

Рус. – Нет, нет, рассказывай с самого начала: что произошло с тех пор, как разбили отряд и мы с тобой **расстались** [Иван Вазов. Под игото (1888) | Иван Вазов. Под игом (М. Клягина-Кондратьева, В. Володин, Я. Слоним, 1970)].

Честотни са трансформации на руските деепричастия от свършен и от несвършен вид с предложно-номинативни конструкции или с темпорални подчинени изречения (*когато, след като, като* и др.) в българския.

Рус. **Расставаясь** с ним, Тоня приглашала его приходиться в дом.

Бълг. **На сбогуване** Тоня го покани да идва у тях [Николай Островский. Как закалялась сталь (ч. 1) (1930–1934) | Н. Островски. Как се каляваше стоманата (Людмил Стоянов, 1944)].

Рус. Несколько лет тому назад, **расставаясь** с тобою, я думала то же самое...

Бълг. Преди няколко години, **когато се разделих** с тебе, мислех същото... [М. Ю. Лермонтов. Герой нашего времени (1839–1841) | Михаил Лермонтов. Герой на нашето време (Христо Радески, 1979)].

3. Речевите формули за сбогуване в РБПК

РБПК съдържа етикетни прощални формули като еквиваленти на дериватите от корени *sta-*, *děl-*, *lqč-*, *prost-*, *bog-* в единия от двата езика. Ситуацията на раздялата семиотически се маркира като преходна, затова специални изрази се използват да обозначат края на нещо старо и началото на новото, да се изкажат добри пожелания и благославания.

Прощалните формули позволяват да се обозначи характерът на сбогуването – дали то е за кратко време (*довиждане, до свидания*), или е завинаги (*сбогом, прощай*). При превода тази разлика се спазва.

Рус. **Прощай**, или, лучше, **до свидания!**

Бълг. **Сбогом** или по-добре **довиждане!** [Ф. М. Достоевский. Преступление и наказание (1866) | Фьодор Достоевски. Престъпление и наказание (Георги Константинов, 1960)].

Преводът на стихотворението на Сергей Есенин също илюстрира разликите в семантиката и прагматиката между руските и българските формули:

До свиданья, друг мой, до свиданья.

Милый мой, ты у меня в груди.

*Предназначенное **расставанье***

Обещает встречу впереди.

До свиданья, друг мой, без руки, без слова...

*Друже мой, **довиждане, прощавай!***

Мили мой – ти, ти! си ми в гърдта.

С теб беда-раздяла ни остава –

среща в друг свят там... вечае тя.

***Сбогом**, но без ръкостискане, без слово...*

(Минев 2016)

Ще коментираме няколко интересни случая в превода, единият от които е руският израз *С богом* от песента „Варяг“. Както е посочено горе, руският израз означава благославяне, буквално „Бог да е с теб, да те закриля“. Обаче в българския превод се дава прощален десемантизиран израз *сбогом*.

Рус. „Рюрик“ вписваша в история, как и крейсер „Варяг“: Прощайте, товарищи, **с богом**, ура! Кипящо море под нами!

Бълг. „Рюрик“ влизаше в историята, както и крайцерът „Варяг“: Прощавайте, братя, и **сбогом** – ура! Кипящите бездни ни викат [Валентин Пикуль. Крейсера (1985) | Валентин Пикул. Крайцерите (Юлия Пенева-Павлова, 1989)].

При превода на българския израз *сбогом* в руски се използва типичният неутрален поздрав *Всего хорошего*, с който, както и имплицитно в *сбогом*, се изразява добро пожелание.

Бълг. Кандов стана и той. – Благодаря ви, господин докторе, ще се възползувам от съветите ви. – И той подаде ръка да се прости. – **Сбогом**, радвам се, желая здраве и дълъг живот на вашия болен господин и вам.

Рус. Кандов тоже поднялся. – Благодарю вас, доктор. Постараюсь воспользоваться вашими советами. И он протянул руку на прощанье. – **Всего вам хорошего!** Рад служить. Желая здоровья и долголетия и вашему больному и вам [Иван Вазов. Под игото (1888) | Иван Вазов. Под игом (М. Клягина-Кондратьева, В. Володин, Я. Слоним, 1970)].

В някои случаи ЕП има специални изразни средства, които конкретизират обстоятелствата на прощаването. Така в руски няма вербална формула

за прощаване при телефонен разговор², докато в български *Дочуване* е редовен неутрален израз.

Рус. – А я плохо, тебе будет неинтересно. И **прощай**, ко мне пришли. Зоя явилась в белой шапочке и длинных шароварах под юбкой, угреватая – цветок помойки, как называла ее Нина.

Бълг. – Аз пък – лошо, няма да ти е интересно. И хайде, **дочуване**, дойдоха ми гости. Зоя пристигна с бяла шапчица и дълги шалвари под полата, цялата беше пъпчива – цвете от бунището, както я наричаше Нина [Анатолий Рыбаков. *Дети Арбата* (1966–1983) | Анатолий Рыбаков. *Децата на Арбат* (Здравка Петрова, 1988)].

Ще отбележим още едно уточнение, което следва от контекста – сбогуването за нощта: в руски то се обозначава с обобщеното *Простись*, а в български се стеснява и се превежда с пожеланието *Лека нощ*.

Рус. – Что ж ты не ляжешь? – промолвила Анна Васильевна, которая вечером сама всегда дремала и оттого охотно посылала спать других. – **Простись** со мной да ступай с богом.³

Бълг. – Защо не си легнеш? – промълви Ана Василевна, която сама вечер винаги дремеше и за това обичаше да изпраща другите да спят. – **Лека нощ** и върви лягай [И. С. Тургенев. *Накануне* (1860) | Иван Тургенев. *В навечерието* (Георги Константинов, 1974)].

Извън нашия анализ остават други формули за сбогуване, които при превод не дават еквиваленти с дериватите от корените *sta-*, *děl-*, *lǒč-*, *prost-*, *bog-*. Те налагат специално изследване. Например руското *Счастливо* при сбогуване е съкратено пожелание, което според материалите в РБПК се превежда или с обобщена формула *Всичко хубаво*, или се уточнява според контекста: *Остани със здраве*, *На добър път*, *Със здраве да ги носиш*.

4. Изводи

Можем да резюмираме, че данните от РБПК потвърждават нашия извод (Седакова/Sedakova 2021), че независимо от наличието и в двата езика на деривати от изследваните корени със семантика ‘раздяла’ *sta-*, *děl-*, *lǒč-*, *prost-*, *bog-*, лексико-семантичните разлики са повече от приликите. Корпусът не дава симетрия в употребата на дериватите от тези корени, защото в руския език доминират словообразуванията от *sta-*, на които в българския съответстват дериватите от *děl-*. Най-ярко изпъкват разликите при употребата на словообразуванията от *bog-* – типична лексика на раздялата в български, но почти непредставена в руски. Също така статутът на българското съществително *раздяла* не е пълен аналог на руското *разлука* поради различната им стилистична маркировка.

Най-много случаи на съвпадение на еднокоренните думи и в двата езика дават дериватите от *prost-* (макар че и те не са последователни). Изглежда, тук се наблюдават две тенденции – изкушението да се използват еднокоренните думи в ИЕ и в ЕП, и обратното – желанието да се избере дума от различна основа.

При изучаване на близките славянски езици най-голям проблем за учениците е да изберат верния еквивалент от двойката синонимни думи – еднокоренна и нееднокоренна. Професор Бояджиев е отделял много внимание върху този проблем и както ми се струва, е научил своите студенти чужденци да правят верния избор. И не само в езика и лингвистиката...

БЕЛЕЖКИ

¹ Изследването е финансирано от Руската научна фондация (РНФ), проект № 22-18-00365 „Семиотически модели в кроскултурното пространство: Balcano-Balto-Slavica“, <https://rscf.ru/project/22-18-00365>.

² През последните години етикетните вербални форми в Русия са се увеличили и развили с помощта на заемки, калки и по-креативен подход към комуникацията. Затова понякога при сбогуване се употребява *Услышимся* ‘Дочуване’.

³ В българския превод по непонятни причини отсъства пожеланието *с богом*, което е особено типично допълнение към глаголите за движение в езика на XIX век (*иди с богом, поезжай с богом* и др.).

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова и др. 2018: *Барболова, З., М. Симеонова, М. Китанова, Н. Мутафчиева, П. Лезурска*. Речник на народната духовна култура на българите. София, Наука и изкуство.
- БЕР 1971–2017: *Български етимологичен речник*. Т. 1–8. София, Издателство на БАН.
- Бояджиев 2022: *Бояджиев, Т.* Българска лексикология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- БТР 1973: *Български тълковен речник*. София, Наука и изкуство.
- Вакарелски 1990: *Вакарелски, Хр.* Български погребални обичаи. София, Издателство на БАН.
- Минев 2016: *Минев, С.* Друже мой... <<https://otkrovenia.com/ru/translations/do-svidanuuya-drug-moj-do-svidanuuya-esenin>> [15.07.2023].
- РБЕ: Речник на българския език (онлайн). <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [12.09.2023].
- РСБКЕ 1955–1959: *Речник на съвременния български книжовен език*. Т. 1–3. София, Издателство на БАН.
- Русско-болгарский параллельный корпус (РБПК). <<http://ruscorpora.ru/search-para-bg.html>> [12.09.2023].
- Седакова 2004: *Седакова, И.* Прощание и прощение. Опыт этнолингвистического анализа. – В: *Язык культуры: семантика и грамматика: К 80-летию академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996)*. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва, Индрик, с. 401–411.
- Седакова 2009: *Седакова, И.* Прощание. – В: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Под общей ред. Н. И. Толстого. Москва, Международные отношения. Т. 4, с. 312–315.
- Седакова 2013: *Седакова, И.* Балкански мотиви в езика и културата на българите. Раждане и съдба. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Седакова 2018: *Седакова, И.* Болгарские словесные формулы как коммуникативные акты в балканском контексте. – В: *Балканский полилог: коммуникация в*

- культурно-сложных сообществах. Памяти Вячеслава Всеволодовича Иванова. (Материалы круглого стола *Balkanica*. 6.). Москва, ИСЛ, с. 122–134.
- Седакова 2021: Седакова, И. Руската и българската лексика за означаване на разделяла: съпоставителен етнолингвистичен аспект. – *Български език*, № 3, с. 13–29.
- Ушаков 1935–1940: Ушаков, Д. Н. Толковый словарь русского языка. Москва, Советская энциклопедия. <<https://ushakovdictionary.ru>> [12.09.2023].

REFERENCES

- Barbolova i dr. 2018: *Barbolova, Z., M. Simeonova, M. Kitanova, N. Mutafchieva, P. Legurska*. Rechnik na narodnata duhovna kultura na balgarite. Sofia, Nauka i izkustvo.
- BER 1971–2017: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 1–8. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Boyadzhiev 2022: *Boyadzhiev, T.* Balgarska leksikologiya. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- BTR 1973: *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Minev 2016: *Minev, S.* Druzhe moi <<https://otkrovenia.com/ru/translations/do-svidanyya-drug-moj-do-svidanyya-esenin>> [15.07.2023].
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (online). <<https://ibl.bas.bg/rbe/>> [21.05.2021].
- RSBKE 1955–1959: *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. T. 1–3. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Russko-bolgarskii parallel'nyi korpus (RBPk). <http://ruscorpora.ru/search-para-bg.html> [12.09.2023].
- Sedakova 2004: *Sedakova, I.* Proshchanie i proshchenie. Opyt etnolingvisticheskogo analiza. – In: *Iazyk kul'tury: semantika i grammatika. K 80-letiiu akademika Nikity Il'icha Tolstogo (1923–1996)*. Otv. red. S. M. Tolstaia. Moskva, Indrik, s. 401–411.
- Sedakova 2009: *Sedakova, I.* Proshchanie. – In: *Slavianskie drevnosti. Etnolingvisticheskii slovar'*. Pod obshchei red. N. I. Tolstogo. Moskva, Mezhdunarodnye otnosheniia. T. 4, s. 312–315.
- Sedakova 2013: *Sedakova, I.* Balkanski motivi v ezika i kulturata na balgarite. Razhdane i sadba. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Sedakova 2018: *Sedakova, I.* Bolgarskie slovesnye formuly kak kommunikativnye akty v balkanskom kontekste. – In: *Balkanskii polilog: kommunikatsiia v kul'turno-slozhnykh soobshchestvah. Pamiati Viacheslava Vsevolodovicha Ivanova. (Materialy kruglogo stola Balkanica. 6.)*. Moskva, ISL, s. 122–134.
- Sedakova 2021: *Sedakova, I.* Ruskata i balgarskata leksika za oznachavane na razdyala: sapostavitelen etnolingvistichen aspekt. – In: *Balgarski ezik*, N 3, s. 13 – 29.
- Ushakov 1935–1940: *Ushakov, D. N.* Tolkovy slovar' russkogo iazyka. Moskva, Sovetskaiia entsiklopediia. <<https://ushakovdictionary.ru>> [12.09.2023].
- Vakarelski 1990: *Vakarelski, Hr.* Balgarski pogrebani obichai. Sofia, Izdatelstvo na BAN.

✉ Д.ф.н. Ирина А. Седакова

Институт по славянознание, Руска академия на науките
119334 Москва, Ленинский проспект, д. 32-А, Русия

✉ Irina Sedakova, DSc

Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences
119334 Moscow, Leninsky Prospect, build. 32-A, Russia